

Pořadový krok jako disciplinační technika těla

PETR WOHLMUTH*

The Cadenced Step as the Disciplinary Technique of the Body

Abstract: This text inquires into the problem of cadenced step as the disciplinary technique of the body, according to theories of Marcel Mauss and Michel Foucault. Author explores historical core of military body techniques in social context, developed by Dutch army reformers Counts of Nassau during 1590s and refined by the Prussian military in 1740s. Author interprets cadenced step inside framework of shifting paradigm of power, as Foucault analyses the sequence of three stages of power emerging during European Early modernity.

Keywords: historical sociology, military history, military revolution, techniques of the body, cadenced step

Úvod

Jeden z diváků, který ve čtyřicátých letech 18. století spatřil pruskou armádu Friedricha Velikého během výcviku, přiblížil svoje pocity čtenářům následujícími slovy: „Činí to přímo dokonalý dojem, když prapor o dvou stech mužích pochoduje v linii (...) nohy vojáků v elegantních uniformách se zvedají a klesají pravidelně jako díly tkalcovského stavu a jejich vypulírované muškety a kožené součástky výstroje se blyští na slunci a za několik málo minut je tato pochodující zeď přímo u vás“ [Duffy 1974: 88]. V polovině 18. století se tak v pramenech začíná objevovat zajímavý sociální fenomén, pořadový krok. V naší době je již obraz vojáků tradičně a nerozlučně spojen s představou jejich pochodu, společného a rytmického pohybu ve formaci, symbolizujícího jednotu, subordinaci a disciplinaci. Některé totalitní a autoritativní režimy pořadovému kroku přikládají nevídaný význam a vytváří z něj přímo jeden ze symbolů své moci. Postačí sledovat záběry severokorejské vojenské přehlídky. Jaká ovšem byla geneze tohoto fenoménu z hlediska historické sociální vědy, tedy v jakém historickém a sociálním kontextu se pořadový krok rodí?

Marcel Mauss a jeho koncept technik těla

Když francouzský sociolog a etnolog Marcel Mauss v březnu 1915 nastoupil během 1. světové války díky svým jazykovým schopnostem službu jako důstojnický zástupce a tlumočnick na Západní frontě, a to nejprve u 27. britské a posléze u 5. australské divize [Fournier 2006: 176], brzy začal sbírat empirická pozorování o celé řadě fenoménů, o nichž již nějakou dobu uvažoval.

Nejprve si povšimnul neschopnosti britských vojáků používat francouzské zákopové lopatky, přičemž celá divize musela nakonec vyměnit 8000 těchto nástrojů, protože s nimi

¹ Mgr. Petr Wohlmuth (1973) je v současnosti doktorandem oboru Historické sociologie na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Je také studentem magisterského oboru Obecná antropologie se specializací Historická antropologie a členem Klubu vojenství a historie Praha. E-mail: petr.wohlmuth@gmail.com

nedovedla zacházet. Zjistil rovněž, že Britové a Francouzi pochodují zcela jiným způsobem a že není možné zkombinovat francouzskou vojenskou hudbu a britský vojenský krok – výsledkem je chaotický a neuspořádaný pohyb, ve kterém „nešťastný prapor složený z vysokých Angličanů vůbec nemohl pochodovat, jejich krok se octl mimo rytmus“ [Mauss 1992: 457].

Tato pozorování způsobila, že jeho zájem o dosud neprobádané pole deskriptivní etnologie, jak sám nazýval svoji novou disciplínu, se začal pomalu konceptualizovat. Začal uvažovat o plavání, běhu a způsobu chůze a dospěl k termínu tělesný habitus, tj. produkt technik a práce kolektivního a individuálního praktického rozumu, který je primárně sociálního původu. Při jeho zkoumání je pak nutné zvážit faktory jak biologické, tak sociologické a psychologické; jedná se o složený fenomén, k jehož objasnění potřebujeme tento trojitý pohled. „Postavení rukou a nohou během chůze je sociální idiosynkrasie – nejsou to výsledky nějakých čistě individuálních, téměř zcela psychických, ustrojení a mechanismů,“ píše sám Mauss v esejí *Techniky těla* [Mauss 1992: 458].

Klíčový jev, který analyticky rozpoznal ve všech případech a následně zobecnil, v tomto směru představovalo vzdělávání. Tělo je vzděláváno, což znamená, že se vzdělává skrze napodobování, a to napodobováním něčeho autoritativního a prestižního. „Dítě i dospělý napodobují jednání, úspěšně vykonávané důvěryhodnými lidmi, obdařenými autoritou (...) pohyby jsou vtiskovány zvnějšku, dokonce i když se jedná o něco zcela biologického“, čímž Mauss [1992: 459] říká, že jednotlivec si osvojuje specifické pohyby od ostatních.

Mauss tímto způsobem dále dospívá k pojmu techniky těla. Po dlouhou dobu podle svého vyjádření setrval v omylu, že technika jako taková existuje pouze tam, kde existuje nějaký nástroj. Pokud se akce či jednání stane efektivním a tradičním, pak vzniká technika – ta vůbec není schopná existovat mimo rámec předávání skrze určitou tradici, právě toto odlišuje lidi od zvířat – „transmise technik, nejpravděpodobněji jejich ústní předávání“ [Mauss 1992: 461]. Ještě specifičtěji chápáno znamená technika něco, co se týká mechanického, fyzického nebo fyziologického ustrojení a řádu v člověku. Ještě o něco přesněji řečeno se jedná o techniky těla jako prvotního a nejpřirozenějšího nástroje člověka.

Pořadový krok je podle následně rozvinuté Maussovy klasifikace především technikou těla v aktivitě, tj. pohybu definovaném jako nepřítomnost odpočinku. Chůze tak vlastně představuje specifický tělesný habitus vzpřímeného, rytmického pohybu, a to v různé podobě. Mauss popisuje přirozené mírné pokrčení nohy během takového pohybu a instinktivně vyjadřuje dobový sentiment, vysmívající se extravagantnímu německému *Stechschritt*. Doslova uvádí: „Smějeme se při pohledu na *parádemarš*, kdy němečtí vojáci maximálně protahují nohy a stejně jako všichni severané vysokých postav mají tendenci dělat co nejdělsí kroky“ [Mauss 1992: 469]. Podívejme se tedy nyní na pořadový krok jako historicko-sociální fenomén.

Vojenská revoluce

V polovině 16. století byl nastartován vývojový sociální proces, o němž dnes již početná skupina zejména vojenských historiků a také historických sociologů hovoří jako o vojenské revoluci. Michael Roberts v roce 1955 poprvé použil termín vojenská revoluce pro „celý soubor technologických, strategických a taktických změn, zaváděných od konce

16. století“ a zahájil nevědomky rozsáhlou, dodnes trvající debatu o tom, jak konkrétně se Evropa vojensky transformovala, že předstihla okolní svět [Mauss 1992: 469]. Mezi lety 1450–1700 totiž došlo k takovému pokroku, že se navždy změnily všechny aspekty vedení války. V rámci tohoto textu nemá smysl zabíhat do podrobností diskuse o této vojenské revoluci, nicméně nejsilnější dopad na sociální struktury armády i sociální řád vůbec mělo hlavně „masové rozšíření snadno ovladatelných ručních palných zbraní“ [Maleševič 2010: 110]. Bitvy začala rozhodovat palebná síla armád, které zároveň prudce početně rostly, přičemž v letech 1500–1700 se jejich řady rozšířily téměř desetinásobně.

Robertsova koncepce původně zdůrazňovala hlavně faktor technologické inovace a potlačovala vývoj sociální organizace a toho, co Maleševič nazývá *protoideologií*. Teoreticky nosnější ovšem dnes bude předpokládat interdependenci obou faktorů.

Pro genezi fenoménu pořadového kroku je důležité to, že vojenští inovátoři byli všichni hluboce věřící, praktikující protestanti – jako například Mořic Nasavský, Gustav Adolf, nebo nakonec i Oliver Cromwell. Úspěchy jejich armád byly ovlivněné také „jejich nábožensky inspirovanými vojenskými doktrínami a novými modely sociální organizace“ [Maleševič 2010: 110]. Protestantská reformace tak podle Maleševiče vytvořila prototypový model nábožensky motivovaného vojáka, přičemž její vůdci legitimizovali vědeckou a racionalistickou koncepci válčení. Voják přestal být chápán jako žoldněř, který vstupuje do teoreticky rovnoprávného kontraktu s velitelem, nýbrž se z něj postupně stávalo kolečko v racionálně řízeném soustrojí.

Druhým zdrojem geneze pořadového kroku byla soustavná snaha oživit antické, konkrétně římské vojenské tradice. V historické komunitě přitom stále probíhá diskuse soustřeďující se na to, do jaké míry a z jakých antických zdrojů se vlastně čerpalo. Obecně však panuje shoda v tom, že důležité byly hlavně Caesarovy spisy *O válce galské* a poté kniha *De Re Militari*, sepsaná Flaviem Vegetiem Renatem. Z hlediska vznikající normy byl podstatný hlavně Vegetiův text, neboť představoval teoretický spis zaměřený na vojenskou rehabilitaci a rekonstrukci původní římské legie, jež v době autorova života již neexistovala. Římská armáda byla v té době již do značné míry „barbarizována“ a Vegetius psal své úvahy nejspíše pro císaře Valenciána v poslední třetině 4. století n. l. [Neill 1998: 494]. Jeho koncepce byla obecně syntetická, racionalizující a historicky argumentující směrem do minulosti.

Nejznámější původce vojenských reforem, hrabě Mořic Nasavský, prokazatelně Vegetia četl a jím založená tradice disponovala další odvozenou inspirací, například *Válečné články* švédského krále Gustava Adolfa nesou nepochybně „mořicovskou“ pečeť coby první systematický vojenský zákoník regulující chování v armádě a dekretující tvrdou disciplínu. Gustav Adolf rovněž jako první zavádí armádní uniformy, což spolu s dalšími opatřeními podle Maleševiče znamená, že „byrokratická organizace se stává tím hlavním ve vojenství“ [Maleševič 2010: 111].

Nejvýznamnější sociální posun v pozadí těchto změn je tedy dostatečně zřetelný: armády v této době již sestávají převážně z profesionální pěchoty, přičemž tradiční aristokratický prvek, zosobněný dříve v těžké jízdě, definitivně ustupuje do pozadí. Zároveň výrazně roste početnost těchto armád. Na pozadí nutnosti disciplinovat rozšiřující se ozbrojené síly, rekrutované povětšinou z těch nejnižších složek společnosti (které ale dostávají do rukou ty nejúčinnější zbraně), probíhá neustálá instituční a organizační racionalizace vojenské sféry.

Nové techniky těla

Tato akcelerovaná sociální změna vyžaduje zcela jiné techniky ovládnání těla, přesněji řečeno celý nový soubor racionalizovaných militárních technik těla v již zmíněném „maussovském“ duchu. Základ těchto technik se v raně novověké Evropě zrodil v rámci vojenské modernizační reformy v Nizozemí, kde se v roce 1587 stává na heidelberské a Leidenské univerzitě vyškolený hrabě Mořic Nasavský kapitánem-generálem, tj. vrchním velitelem ozbrojených sil Spojeného Nizozemí. V situaci, kdy boj o nezávislost ve válce proti španělské koruně zdaleka nebyl rozhodnut, Mořic výrazně mění strukturu nizozemské armády.

Na základě skutečnosti, že již tak jako tak po řadu let podíl palných zbraní v pozemním vojsku pomalu roste, činí Mořic zásadní rozhodnutí a palné zbraně povyšuje na základ bojové síly nizozemského vojska. Vytváří zcela nové bitevní útvary, které jsou menší, mají obdélníkový půdorys a jsou hluboké pouze deset řad, přičemž úhelným kamenem těchto změn mělo být zejména zvýšení palebné síly – umožnit co největšímu počtu mužů, vyzbrojených arkebuzami a mušketami, pálit v salvách na nepřítele. Podstatou síly nových „zrevolucionizovaných“ armád tedy byla palebná síla pěchoty; pikenýři sloužili nyní již pouze jako ochrana proti útoku jízdy.

Jak poznamenává britský historik Geoffrey Parker, disciplinovaná palba v salvách byla v 16. století vynalezena na dvou místech zároveň, navíc ve dvou civilizacích – evropské a japonské. Japonským příkladem se v této souvislosti nebudeme hlouběji zabývat, postačí pouze vědět, že také Oda Nobunaga během šedesátých let 16. století předepsal arkebuзу jako hlavní zbraň pěchoty a vycvičil své vojáky tak, že v roce 1575 v důležité bitvě u Nagasina jeho pěší jednotky porazily nepřítele právě hlavně díky disciplinované smrtící palbě v salvách [Parker 2007: 333]. Tato palebná síla, respektive otázka, spojené s jejím dosažením a udržením, stojí u počátku našeho příběhu, na jehož konci najdeme pořadový krok.

V Evropě se diskuse o efektivitě disciplinované palby v salvách objevují poprvé v korespondenci mezi Vilémem Ludvíkem z Nassau-Dillenburg a Mořicem Nasavským v roce 1594, a to s explicitním odkazem na Vegetia, popisujícího podrobně, jak římsí legionáři těsně před zahájením přímého boje muže proti muži útočili svými oštěpy v salvách a koordinovaně, řada po řadě. V dopise z 18. prosince 1594, tomto pro vojenskou historii velmi důležitém dokumentu, Vilém vysvětluje, jak podle Vegetia znovu vytvořil techniku takzvaného „kontrmarše“. Mušketyři pálí po řadách, a jakmile první řada vystřelí, koordinovaně se stáhne a odpochoduje na konec formace, kde znovu vytvoří další řadu a zároveň začne nabíjet zbraň. Pálit může mezitím řada druhá a tak dále.

Mořic novou techniku od svého bratrance okamžitě přebírá. „Kontrmarš“ ovšem mohou provádět pouze důkladně vycvičení vojáci, kterým je třeba příslušným způsobem velet. Mořic tak nejprve zavádí systém standardních vojenských povelů, přičemž doslova přebírá 22 povelů pro pěchotu z Aeliana. Ten je přitom podle svých slov sám převzal z makedonské tradice armád Filipa Makedonského a Alexandra Velikého.

Po dobytí pevnosti Steenwijk v roce 1592 Nasavští zatlačují španělskou Flanderskou armádu do defenzívy a získávají tak drahocenný čas pro experimentování. Po celý červenec tohoto klíčového roku provádějí každý den cvičení s vojáky v jednotkách až do velikosti pluku, a nakonec dospívají k první verzi stabilizovaného systému vojenských povelů a technik těla, jimiž se na ně reaguje.

Během další přestávky v bojích v roce 1595 nechávají dokonce simulovaně dvě skupiny vojáků, z nichž jedna je vyzbrojena po novém způsobu, bojovat proti sobě a obracejí se také o radu k slavnému humanistovi a politikovi, znalci klasické antiky Justovi Lipsiovi. Horečně studují jeho nově vydané vojenské teoretické dílo *De Militia Romana*, které jim Lipsius posílá [Parker 2007: 343]. V srpnu 1595 dále nechávají své vojáky cvičně manévrovat nejprve v síle roty, pak praporu a nakonec i brigády. Dospívají k názoru, že toto nové, efektivní manévrování v uspořádaných jednotkách a na povel je pro udržení palebné síly klíčové, ale zároveň velmi náročné, takže vojáci nyní musí cvičit každý den.

Mořic a Vilém zasílají v roce 1596 Generálním stavům společně *Memorandum*, tj. situační zprávu o stavu ozbrojených sil, ve které zdůraznili dvě priority. Za prvé to bylo sjednocení výzbroje a výstroje; za druhé zavedení pravidelného, společného a uniformního vojenského výcviku založeného na důsledné a průběžné disciplinaci vojáků [Nimwegen 2010: 86]. V *Memorandu* zároveň shrnuli své dosavadní teoretické i praktické výsledky a požádali, aby se jejich nový systém stal oficiální nizozemskou vojenskou doktrínou. Jako důkaz předvedli své dva nové pluky: Fríský a Salm, které již byly vystrojeny novými zbraněmi a disciplinované pomocí tomu odpovídajících technik těla. Zejména Mořicem zaplacený a vyzbrojený Fríský pluk, v roce 1601 čítající 2284 mužů (dvojnásobek běžného stavu), se stal po celé Evropě proslulou, *de facto* elitní jednotkou, demonstrující úspěšně novou taktiku a také bojový dril a militární techniky těla [Nimwegen 2010: 100].

Stavy s návrhem souhlasí a o tři roky později jsou změny završeny. Mořicem řízená nizozemská armáda je tedy obecně standardizována a skládá se hlavně z pěších rot (a následně praporů a pluků) o 135 vojácích – z toho 45 vyzbrojených pikou, 44 lehkou arkebuzou a 30 těžkou mušketou. V těchto formacích už nenajdeme žádné zastaralou výzbrojí vybavené vojáky (dvouruční ani jednoruční meče a halapartny), kteří byli dříve podle švýcarského a španělského vzoru určeni pro rozbíjení formací pikenýřů [Nimwegen 2010: 87]. Všechny zbraně jsou jednotné ráže a typu, jednoho modelu. Pěchota dokáže na základě výcviku manévrovat a bojovat na povel ve formacích a během palby používá techniku koordinovaného „kontrmarše“, zpětného pochodu. V roce 1596 a 1599 pak Nasavští postupně publikují dvě verze první oficiální příručky nového vedení boje *Ordre op de waapeninge van het voetvolk* (Předpis pěchotní výzbroje).

V roce 1600 vydává pět let racionalizace a disciplinace armády a zavádění nových technik těla své další plody. Ve velké polní bitvě u Nieuwpoortu poprvé jasně vítězí nizozemská armáda, a to hlavně díky disciplinované hromadné palebné síle svých mušketýřů. Mořic Nasavský do středu formace umísťuje 4000 střelců z ručních zbraní (zejména zmíněný Fríský pluk), kteří pod velením důstojníků přesně manévrují a pálí salvu za salvu pomocí techniky „kontrmarše“. Nizozemská formace dokáže spořádaně, pomalu a koordinovaně manévrovat a ustupovat ve formaci, pálit na útočící „španělská tercia“, a nakonec provést závěrečný protiútok [Nimwegen 2010: 90]. Mořic vítězí a způsobuje španělské Flanderské armádě nejméně trojnásobně těžké ztráty.

Mořicův bratranec a pobočník Johann Mořic VII. z Nassau-Siegen je osobností odpovědnou za další důležitou inovaci. Aby usnadnil výcvik svých vojáků, rozvádí a podrobněji rozpracovává původní *Ordre* z roku 1599 a vytváří skutečně moderní vojenskou výcvikovou příručku. V roce 1607 tak poprvé vychází detailní manuál pro ovládání třech zmíněných hlavních zbraní „mořicovské“ armády, nazvaný *Výcvik se zbraní pro arkebuзу, mušketu a pikou*, který podle Johannových instrukcí ilustroval Jacob de Gheyn. Voják

například musel přesně zvládat sekvenci 42 pohybů pro nabití, odpálení a opětovné nabití muškety či arkebuzy, nebo manévry pro zacházení s pikou [De Gheyn 1986: 10].¹ Smyšlem příručky bylo vštípit všem vojákům jednotné a systematizované, racionalizované zacházení se zbraní na povel. Jen pro srovnání, soudobý japonský manuál, jenž vznikl v souvislosti s výše zmíněnými Nobunagovými inovacemi, předepisuje celkem dvaatřicet standardizovaných pohybů.

Vysoká racionalizace a efektivita všech těchto vojenských technik těla začala být napodobována po celé Evropě. Ostatně sám Mořic Nasavský uštěďruje španělské armádě první těžkou porážku v polní bitvě po déle než 80 letech. V roce 1609 je jeho spis plagován ve Frankfurtu jako *Poučení pro vojáky ve třech dílech*, kompletní německý De Gheynův překlad vychází v roce 1614 a v následujícím roce vydává Jakob von Wallhausen své *Válečné umění pro pěchotu*, přebírající a parafrázující De Gheyna téměř bezezbytku. Ještě v roce 1649 je uveřejněn úplný ruský překlad původního De Gheynova manuálu, který ovšem již byl v této době zastaralý, a soudobí vojáci se obraceli k modifikovanému švédskému modelu. Patrně nejdiskutovanějším historickým důkazem efektivitu nového vojenského drilu bylo překvapivé vítězství francouzských armád, které vycvičeny explicitně po nizozemském způsobu v roce 1643 u Rocroi rozhodujícím způsobem porazily španělskou Flanderskou armádu [McNeill 1995: 128]. Velmi žádaným zbožím se proto stávají profesionální nizozemští instruktoři, například v roce 1610 Mořic vysílá dva důstojníky do služeb markraběte braniborského a krátce poté holandské profesionálové cvičí armády v Bádensku, Brunšviku, Hessensku-Kasselsku, Rýnské Falcí, Sasku a Württembersku. Institucionalizace nového racionalizovaného vojenství byla dovršena v roce 1616, kdy Johann Mořic z Nassau ve svém sídelním městě Siegen otevírá vojenskou akademii a nabízí šestiměsíční kurzy nového způsobu vedení boje [Parker 2007: 364].

Přestože se nové techniky omezovaly dosud na zacházení se zbraněmi, manévrování v jednotce a „kontrmarš“, kdy několik řad mušketyrů postupně odpalovalo své zbraně a pak koordinovaně přecházelo dozadu, aby je znovu nabili a přišli opět na řadu, tak zároveň „všechno začalo jít najednou rychle a poslušnost se stala téměř automatickou a velitelovy úmysly a skutečnost se k sobě přibližovaly jako nikdy předtím“ [McNeill 1995: 130]. Doboví pozorovatelé si povšimli, že stát se vojákem je nyní mnohem rychlejší a jistější, neboť „býti vojákem znamenalo proměnit rekruta na jiného člověka“, přičemž podle McNeilla základem této změny sociálního statusu bylo společné provozování disciplinárních technik těla, tedy „rytmické společné jednání a reagování na vzednutí kolektivní solidarity, kterou takovéto chování probouzelo“ [McNeill 1995: 132].

Tato první fáze zrodu a upevnění nových technik těla v armádě je historicky ohraničena zhruba jedním stoletím, tj. od roku 1550 do roku 1650. Právě v těchto letech se obecně prosadila nová vojenská disciplína, založená mimo jiné na strukturovaných vojenských technikách těla. Pořadový krok, jenž bývá hodnocen jako další, ve své době dokonce ještě zásadnější nová technika, se objevuje až později, v příslušných pramenech ho můžeme vystopovat někdy kolem roku 1740, kdy začala Válka o rakouské dědictví. V první fázi analyzované vojenské revoluce se tedy, když věc shrneme, objevují následující zásadní inovace sociální organizace armády: zavedení obecné vojenské disciplíny, vytvoření souboru

¹ Ve švédské armádě Gustava Adolfa, kde vojáci byli cvičeni také ve vzájemné zastupitelnosti, museli ovládat 126 pohybů.

standardních povelů a reakcí na ně ve formě jednotných technik těla, technická standardizace zbraní a jejich ovládání a konečně strukturované, předepsané pohyby a manévry vojenských jednotek.

Pořadový krok se stává dalším a logickým důsledkem popsaného trendu směřujícího k účelové racionalizaci vojenství, vyvolané procesem vojenské revoluce. Proto je překvapující, že zatímco nový systematický dril se zbraní lze v 17. století zachytit v celé řadě pramenů, počátky pořadového kroku jsou zastřeny jejich nepřítomností.

Nástup pořadového kroku

Christopher Duffy uvádí, že když se v roce 1740 u Mollwitz poprvé střetla rakouská a pruská vojska v První slezské válce, pozorovatelé si povšimli, že Prusové pochodují zvláštním, nezvyklým způsobem, sjednoceně a rytmicky. Zajatý rakouský důstojník později vzpomínal, že „se zdálo, jako by proti nám nepochodovala pěchota, ale pohyblivá zeď“ [Duffy 1974: 31]. Pruská pěchota se v úvodní bitvě dlouhých Válek o dědictví rakouské představila jako cosi děsivého, strojově mechanizovaného, a jak vzpomíná tehdejší rakouský velitel, polní maršál Niepperg, byla schopna díky přesnému drilu pálit pět ran za minutu² oproti rakouským dvěma ranám, a udržet si tak bitevní formace po celou dobu střetnutí [Duffy 1977: 149].³ Každopádně když Friedrich Veliký v roce 1743 vydal svůj *Reglement*, v podstatě služební řád, nebyl v něm pořadový krok ještě zmíněn [Duffy 1977: 82], ale vojáci byli nuceni pochodovat na vzájemný dotyk lokty a rameny ve velmi těsné formaci tak, že se obecně předpokládá již zavedené používání pořadového kroku.

První pramenná zmínka o rytmickém pochodu se nachází v armádním oběžníku z 2. května 1747, Friedrich vydal nařízení, že při postupu mají vojáci pochodovat pořadovým krokem rychlostí 90–95 kroků za minutu, zatímco během přesunu pouze „70–75, což je zcela postačující rychlost“ [Duffy 1977: 83]. Následně byl pochodový krok standardizován na 75 kroků za minutu, a to o délce 28 německých palců. „Míra tohoto kroku se vtiskuje do vojákova mozku a jeho nohy si tak zvyknou na pochod touto rychlostí, že vojáci následně zdánlivě pochodují jako stroje“, přičemž jedinou výjimkou z tohoto předpisu byl rychlý krok o frekvenci 120 za minutu, který byl uplatňován během rozvinování formace kolony do linie [Duffy 1977: 83].

Z celkového pohledu šlo o velice náročnou a složitou techniku těla. Voják musel pochodovat v přesné formaci, prozatím se však jednalo skutečně o účelově racionální techniku.⁴ Ornamentální a mocensky-reprezentační prvky se jí dosud vyhýbaly. Pozdější pověstný pruský marš, *Stechschrutt*, byl kupodivu ruského původu a pruská vojska ho převzala až po napoleonských válkách [Duffy 1977: 85]. Pořadový krok výrazně usnadnil základní manévry ve formaci, hlavně rozvíjení kolony do linie pomocí několika způsobů, jako například diagonálně (*Traversierschrutt*) nebo *en tiror*, to jest s pravoúhlým obratem

² To byla poměrně vysoká rychlost palby, Nimwegen udává, že „mořicovské reformy“ v Nizozemí dosáhly toho, že pěchota byla vycvičená, pravda ještě s mušketou s doutnákovým zámekem, pálit rychlostí asi jednu ránu za minutu.

³ Oproti tomu se rakouské pěchotní formace v bitvě zhroutily. Vojáci tváří v tvář pruské rychlopalbě měli tendenci skrývat se jeden za druhým, takže z pětiřadých obdélníků původních jednotek se brzy staly čtverce o dvaceti a více řadách.

⁴ Účelem bylo racionalizovat a zlepšit palebnou disciplínu vojáků a udržet jednotky pokud možno ve formaci.

po dosažení žádané pozice. Právě důsledný výcvik v pořadovém kroku, umožňující sofistikovanější manévry pěších jednotek, byl jedním z důvodů nabízejících pruské armádě například ve Slezských válkách možnost provádět pro jiné armády často nepředstavitelné šikmé útočné manévry.

Historicko-sociální konstrukce smyslu pořadového kroku

Marcel Mauss vidí smysl pořadového kroku zcela jasně. Ze své osobní zkušenosti, kdy v armádě sloužil nejprve v hodnosti desátníka a posléze důstojnického zástupce-aspiranta, prováděl často pořadový výcvik nováčků. Základ každého podobného cvičení představuje „příklad a řád“ [Duffy 1977: 85]. Mauss věc interpretuje tak, že disciplinační vyučování technikám znamená něco, bez čeho se společnost prostě neobejde, je to podle něj rozhodně žádoucí a „dobré“, protože se tím zřetelně posiluje sociální integrace. Mauss dále uvádí, že sám dosáhl toho, aby vojáci pochopili smysluplnost požadavku, „proč cvičit pochod ve formaci, ve čtyřřadém zástupu (...) nutil jsem četú, aby takto přesně procházela mezi dvěma stromy na nádvoří (...) uvědomili si, že to, co jsou nuceni dělat, není zcela hloupé. Ve skupinovém životě jako celku se vyskytuje přesně takovéto vzdělávání ve skupinové semknuté akci.“ [Duffy 1977: 85].

Na rozdíl od Mause, který na koordinované techniky těla pohlíží jako na něco jednoznačně sociálně žádoucího, Michel Foucault má analytičtější a kritičtější pohled. V tomto kontextu bychom mohli pořadový krok zahrnout do širší analytické kategorie disciplinárních technik těla, charakteristických pro nástup nového paradigmatu sociální kontroly, historicky počínaje zbraňovým drilem, přes nástup uniformity až po pořadový krok. Z hlediska Foucaultova díla je možné takto vznikající moc zařadit na druhé místo v jeho posloupné kategorizaci – suverénní (tradiční) moc – disciplinární moc – a nakonec biomoč [Tinková 2007: 115]. Sám Foucault ve svém díle *Dohlížet a trestat* píše, že po nástupu paradigmatu disciplinární moci (přelom 17. a 18. století) se z hlediska lidského těla trestní praktiky stávají zdrženlivými, ale pouze proto, aby v člověku „bylo zasaženo něco (jiného), co tělem není“, tělo je „uzavíráno a nuceno pracovat“ – a pokud to má být efektivní, musí nastoupit podrobný systém „omezování a zbavování, povinností a zákazů“ [Foucault 2000: 42]. Voják se stává bytostí, která se musí přesně pohybovat, reagovat na podněty, a dokonce se takto vyjadřovat.

Nástup účelové racionálních byrokratizovaných technik těla v oblasti vojenství v raném novověku tak v rámci Foucaultova přístupu může sloužit pro studium disciplinárně-mocenských vztahů a paradigmat dané společnosti. Tělo vojáka se zde „stává užitečnou silou jen tehdy, je-li zároveň tělem produktivním a tělem podřízeným“ [Foucault 2000: 60]. Jde tedy o určité vědění o těle, o určitou mikrofyziku, zároveň se v těchto souvislostech technika těla stává strategií moci jako další konkrétní prostupující účinné strategie. Militární techniky těla, dovršující svoji novověkou podobu v 18. století v podobě pořadového kroku a souvisejících pořadových cvičení, jsou tak součástí určitého komplexu moci a vědění, jenž způsobuje celkové pohlcování člověka a jeho těla politikou a ideologií. Jedná se v podstatě o jistý druh politické anatomie.

V rámci Foucaultovy represivní hypotézy můžeme chápat vojenský dril 18. století jako evidentní projev oné právě zmíněné tělesné mikrofyziky. „Tělo se nejprve rozdělí na jednotky, například ruce a nohy. Ty se potom vezmou odděleně a podrobí se přesnému

a vypočtenému tréninku“, píše Dreyfus a Rabinow [2002: 239]. Právě takto by bylo možné parafrázovat podstatu nového typu vojenského drilu, který od řadových vojáků nevyžaduje žádnou iniciativu a uvědomělost, ale jen a pouze důslednou poslušnost v rámci přesně nacvičených vojenských technik těla. Vojenská odvaha už není podstatná, důležitým se stává umět přesně formálně reagovat na povely [Dreyfus – Rabinow 2002: 241]. Ostatně samotný Foucault svoji práci *Dohlížet a trestat* ilustruje a uvozuje mimo jiné reprodukcemi a citacemi pocházejícími z *L' Art Militaire Francois pour L'Infanterie*, neboli vojenského výcvikového disciplinačního manuálu, určeného pro důstojníky pěchoty, který je v De Gheynově duchu zaměřen především na výcvik sekvencovaných technik těla s píkou, mušketou, partyzánou a praporem jako základu vojenské disciplíny.⁵

V novém kontextu se diferencoval a dále tříbil mocensko-vzdělávací aparát, jenž měl nové techniky na starosti. Například v habsburské armádě se na úrovni pluku objevil nejen specializovaný důstojník, tzv. adjutor obstarávající vojenské právo neboli *Standrecht*, ale techniky těla byly násilím uplatňovány a kontrolovány především pomalu se rozrůstajícím sborem poddůstojníků zproštěných běžných povinností, tzv. *Gefreyterů* čili svobodníků a dalších, jimž všem u pasu visí hole, tj. konkrétní zhmotnění Foucaultem zdůrazňovaného neustálého „účetnictví“ disciplíny, a jejichž rány pak jsou onou (ve srovnání se starým paradigmatem) mikropenalitou disciplinární moci [Dreyfus – Rabinow 2002: 247].

Foucault chápe vojáka 18. století jako jen zdánlivě enigmatickou postavu, jako prototyp disciplinované duše a těla, někoho, kdo je doslova „vyroben“, a to většinou z venkovana. Disciplína vyrábí nové individuum a představuje produktivní mocenskou techniku [Dreyfus – Rabinow 2002: 243]. Voják je chápán doslova jako stroj, jehož tělo se podřizuje přesně „vykalkulovanému donucení“ [Foucault 2000: 199]. Dobový klíčový text filosofického materialismu, *L'Homme machine*, tedy člověk-stroj Juliana de La Mettrie, vyjadřuje určitou obecnou teorii výcviku a poprvé se zde setkáme s ústředním pojmem poslušnosti, kterou se má vyznačovat přesně vycvičené a strojově ovládané tělo [Foucault 2000: 201].

Pořadový krok a pořadová cvičení se objevují jako dosavadní vrchol ekonomie a efektivity pohybů, jež je podle Foucaulta organizována na základě důsledného rozčlenění prostoru a pohybu. Vojáci jsou cvičeni pomocí technik těla, řekl by Marcel Mauss, naproti tomu ale Michel Foucault zavádí pojem disciplíny těla. Disciplinární procedury tohoto typu jsou však starší, byly již přítomny v kláštřích, armádách i dílnách, nicméně teprve v 18. století „se staly obecnými formami ovládnutí“ [Foucault 2000: 201]. Zde se nejedná ani o otroctví, ani o služební poměr či asketismus. Jde o systematizovanou podřízenost, založenou na užitečnosti pro vyšší celek, což je v případě armády naprosto zřetelné. V armádě se tak projevuje epiteton mechaniky moci a disciplína jako taková se pak stává v souladu s Foucaultem řečí vycvičeného těla.

V polovině století tudíž začíná být obecně aktivita člověka-vojáka přesně a neustále kontrolována, nové techniky těla totiž znamenají také přesnou regulaci času. Armáda přebírá dědictví církevních řádů, jež dokázaly během staleté praxe dokonale regulovat a rozčlenit čas i prostor, a nové výcvikové řady, jako již zmíněné pruské, stanovují naprosto přesný rozpis výcvikového dne, v jehož rámci bude čas kontrolován doslova po minutách.

⁵ Tento a další dobové manuály již představují změnu vůči původnímu duchu „mořicovských“ reforem, který kladl důraz rovněž na schopnost iniciativy již od nejnižší úrovně.

Pro Foucaulta je tedy pořadový krok součástí širšího disciplinárního pohybu; jinak řečeno začíná obecný tlak na „korelace těla a pohybu“ [Foucault 2000: 221]. Ostatně rovněž správné psaní předpokládá určitou „gymnastiku“. V armádě se přirozeně v tomto směru jednalo o extrémní záležitost, když jednotlivé položky pěchotního drilu, již od zmíněného De Gheynova materiálu, vykazovaly mnoho desítek položek.

Druhá vlna vojenského drilu spojeného s pořadovým krokem se potom objevuje ve druhé polovině 18. století, konkrétně ve chvíli, kdy nové vojenské teoretické spisy a z nich vycházející služební řády, kupříkladu francouzský Guibertův *Essai général de tactique*, opouštějí ornamentálnost a puristickou přesnost pruského drilu⁶ a jsou upravovány podle vědeckých, zejména lékařských anatomických poznatků, z nichž čerpají teorie maximální efektivity přirozených pohybů.

Například americká armáda původně cvičila podle anglického (modifikovaného pruského) modelu, ale právě ve zmíněném duchu její řády upravil najatý pruský vojenský expert baron von Steuben, který je výrazně zjednodušil a účelově zefektivnil. V roce 1776 ve Valley Forge cvičil Steuben vojáky mimo jiné v modifikované verzi pruského drilu, založené na výrazném nárůstu „přirozenosti“ disciplinární kontroly tělesného habitu, jenž má nyní za úkol prvořadě odrážet neproblematické, anatomicky racionální pohyby těla. Tak třeba nesmírně složitý pruský pořadový cvik se zbraní *Präsentiert das Gewehr* (v ponos zbraň), který měl původně 8 manévrů a musel se vykonávat strojově podle úderů bubnu, byl zjednodušen do pouhých tří pohybů [Steuben 1807: 19]. Steuben také na základě empirických pozorování a dílčích zkoušek upravil parametry pořadového kroku, aby lépe odpovídal místnímu, obvyklému a přirozenému tělesnému habitu.

Foucault všechna tato fakta interpretuje tak, že disciplinární moc technik těla dostává těmito cestami novou podobu a je možné historicky sledovat, jak se stává svým způsobem přirozenou a organickou, přičemž hlavní snahou je dosáhnout v této druhé fázi co nejjednodušší fyziky pohybu – nikoliv ovšem z humanistických důvodů, nýbrž z pohnutek čisté utilitární.

Lidské tělo se spolu s nástupem metod pořadového kroku a drilu v armádě definitivně stává součástí velkého vojenského stroje, „prvkem, který lze umístit, přesouvat a členit v souvislosti s druhými“; ve vojenství už vůbec nejde o nějakou individuální zdatnost a udatnost, na prvním místě se ocitá pravidelný pořádek [Foucault 2000: 237].

Závěr

Maussovu koncepci technik těla je tak vzhledem ke všem dosud naznačeným souvislostem možné zařadit do obecnějšího výkladu posunů disciplinárního paradigmatu ve společnosti. Pořadový krok nepředstavuje žádný ornament raně novověkého vojenství, jedná se o disciplinární vojenskou techniku těla s konkrétní genezí a specifickým významem ve struktuře transformace sociální moci. Ve své době to byla technika těla plně funkční. V současnosti, kdy se bojové techniky proměnily hned v několika dalších vojenských revolucích následujících po té první, která proběhla přibližně v letech 1494–1660, je pořadový krok na moderním bojišti naprosto bezvýznamný. Již v polovině 19. století došlo k výrazné

⁶ Guibert svoje názory na pruskou vojenskou doktrínu a disciplínu vyjádřil v další práci *Observations sur la constitution politique et militaire des armées de s. M. Prussienne* z roku 1778.

technologické změně pěší výzbroje a pomalu nastoupily opakovací pušky s drážkovanou hlavní, jež vykazovaly zcela jiné balistické vlastnosti a nesrovnatelnou účinnost. Lineární pěchotní formace nutné pro efektivní palbu hladkohlavňovými křesadlovými mušketami v salvách tak poměrně rychle vymizely.

Přesto si armády stále udržely pořadový krok jako jednu ze základních disciplinačních technik a dosud panuje povědomí o historicko-sociální genezi a významu této techniky těla. Dodnes se například v Bundeswehru považuje za nežádoucí veřejně být jen napodobovat původní pruský pochodový krok,⁷ který se stal jedním ze symbolů nacistické éry. Soudobý německý pořadový krok je proto mnohem méně extravagantní a fyzicky náročný a představuje modifikaci kroku amerického. Pruský pořadový krok však přesto stále žije, a to na pomyslném druhém konci světa. Chilská vojenská tradice, jež výrazně čerpa-la z pruského importu (v 80. letech 19. století byla do země přizvána německá vojenská mise pod velením kapitána Emila Körnera), se ani po konci diktatury generála Pinocheta nevzdala prušáckých symbolů a technik těla, takže dodnes je možné v této jihoamerické zemi během každoroční *La Gran Parada Militar* spatřit armádní jednotky pochodující pruským pořadovým krokem za zvuku tradičních císařských vojenských pochodů jako *Preussens Gloria*, ale také nacistické *Panzerlied*.

Současné vojenství potřebu disciplinovaného jednotlivce strukturovaně ovládajícího vlastní tělo skrze vojenské tělesné techniky stále umenšuje. Prosazují se kybernetické a „síťové“ koncepce vedení války [Halpin et al. 2006: 8], v nichž člověk jako bojový nástroj hraje stále bezvýznamnější roli. S ohledem na historicko-sociální vývoj techniky pořadového kroku ale můžeme závěrem říci, že dokud budou vojáci lidé a nikoliv roboti, bude existovat rovněž pořadový krok.

Literatura

- Dreyfus, Hubert L. – Rabinow, Paul [2002]. *Michel Foucault. Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*. Praha: Herrmann & synové.
- Duffy, Christopher [1987]. *Military Experience in the Age of Reason*. New York: Routledge & Keagan Paul.
- Duffy, Christopher [1974]. *The Army of Frederick the Great*. New York: Hippocrene Books.
- Duffy, Christopher [1977]. *The Army of Maria Theresa*. Vancouver – London: David & Charles.
- Foucault, Michel [2000]. *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin.
- Fournier, Marcel [2006]. *Marcel Mauss: A Biography*. Princeton – Oxford: Princeton University Press.
- Giffart, Pierre [1696]. *L'Art Militaire Francois pour L'Infanterie*. Paříž: Pierre Giffart.
- Gheyn, Jacob de (ed.) – David J. Blackmore [1986]. *The Renaissance Drill Book*. London: Greenhill Books.
- Halpin, Edward – Trevorrow, Phillippa – Webb, David – Wright, Steve (ed.) [2006]. *Cyberwar, Netwar and the Revolution in Military Affairs*. New York: Palgrave Macmillan.
- Lockhart, Paul [2008]. *The Drillmaster of Valley Forge: The baron de Steuben and the Making of the American Army*. New York: Smithsonian.
- Malešević, Siniša [2010]. *The Sociology of War and Violence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mauss, Marcel [1992]. Techniques of the Body. In: Cray, Jonathan – Kwinter, Sanford (ed.). *Incorporations*. New York: Zone.
- McNeill, William H. [1995]. *Keeping together in Time: Dance and Drill in Human History*. Cambridge – Massachusetts: Harvard University Press.

---

⁷ Teoreticky je možné na takové chování aplikovat § 86a trestního zákoníku, který činí ilegálními nejrůznější formy nacistického tělesného habitu, například pozdravy.

- Neill, Donald A. [1998]. Ancestral Voices: The Influence of the Ancients on the Military Thought of the Seventeenth and Eighteenth Centuries. *The Journal of Military History* 62 (3), s. 494–540.
- Nimwegen, Olaf van [2010]. *The Dutch Army and the Military Revolutions*. Woodbridge: The Boydell Press.
- Parker, Geoffrey [2007]. The Limits to Revolutions in Military Affairs: Maurice of Nassau, the Battle of Nieuwpoort (1600) and the Legacy. *The Journal of Military History* 71 (2), s. 333–390.
- Steuben, Friedrich Wilhelm von. [1807]. *Steuben Regulations for the Order and Discipline of the Troops of the United States*. Boston: William Pelham.
- Tinková, Daniela [2007]. Biomoc a „politická anatomie lidského a společenského těla“. Foucaultův koncept „biomoci“ ve vztahu k otázce modernizace státu, zrození humanitních věd a medikalizace společnosti na přelomu 18. a 19. století. In: Storchová, Lucie (ed.). *Conditio humana – konstanta či historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*. Ústí nad Labem: Albis International, s. 115–139.

Petr Wohlmuth (1973) dokončil magisterské studium oboru historická sociologie na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, v současnosti je v témže oboru doktorandem. Zároveň na téže fakultě studuje magisterský obor obecná antropologie se specializací na historickou antropologii. Zabývá se mimo jiné problematikou historické sociologie armády a války. Je členem Klubu vojenství a historie Praha.